

РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2021.16.245750>
 УДК 929.52(=14)(477.74)“18/20”

GREEKS IN THE TERRITORY OF A NEW HOMELAND

[Review of the monograph: Tomazov V. V. *Greeks-Chians in the South of Ukraine (end of XVIII century – 1917): between traditions of national self-preservation and practices of social cultural adaptation*. Kyiv : NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, 2020. 354 p.]

Liliia Bilousova
Irena Grebtsova

Liliia Bilousova
 PhD (History)
 Editor of the TV & Radio Company “GRAD”
 1, Artylerijska Str., Odesa, Ukraine
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1870-6776>

Irena Grebtsova
 DSc (History), Professor
 Odesa I. I. Mechnikov National University
 2, Dvoryanska Str., Odesa, 65082, Ukraine
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9905-2641>
 E-mail: isgrebtsova@gmail.com

Citation: Bilousova, L. & Grebtsova, I. (2021) Greeks in the territory of a new Homeland: [Review of the monograph of V. V. Tomazov “Greeks-Chians in the South of Ukraine (end of XVIII century – 1917): between traditions of national self-preservation and practices of social cultural adaptation”. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, 2020. 354 p.] *Chornomors'ka mynuvshyna*, vol. 16, pp. 138–142.

Submitted: 12.09.2021

ГРЕКИ НА ТЕРЕНАХ НОВОЇ БАТЬКІВШИНИ

[Рецензія на монографію: Томазов В. В. *Греки-хіосці на півдні України (кінець XVIII ст. – 1917): між традиціями національного самозбереження і практиками соціокультурної адаптації*. Київ : НАН України, Ін-т історії України, 2020. 354 с.]

Лілія Білоусова
Ірена Гребцова

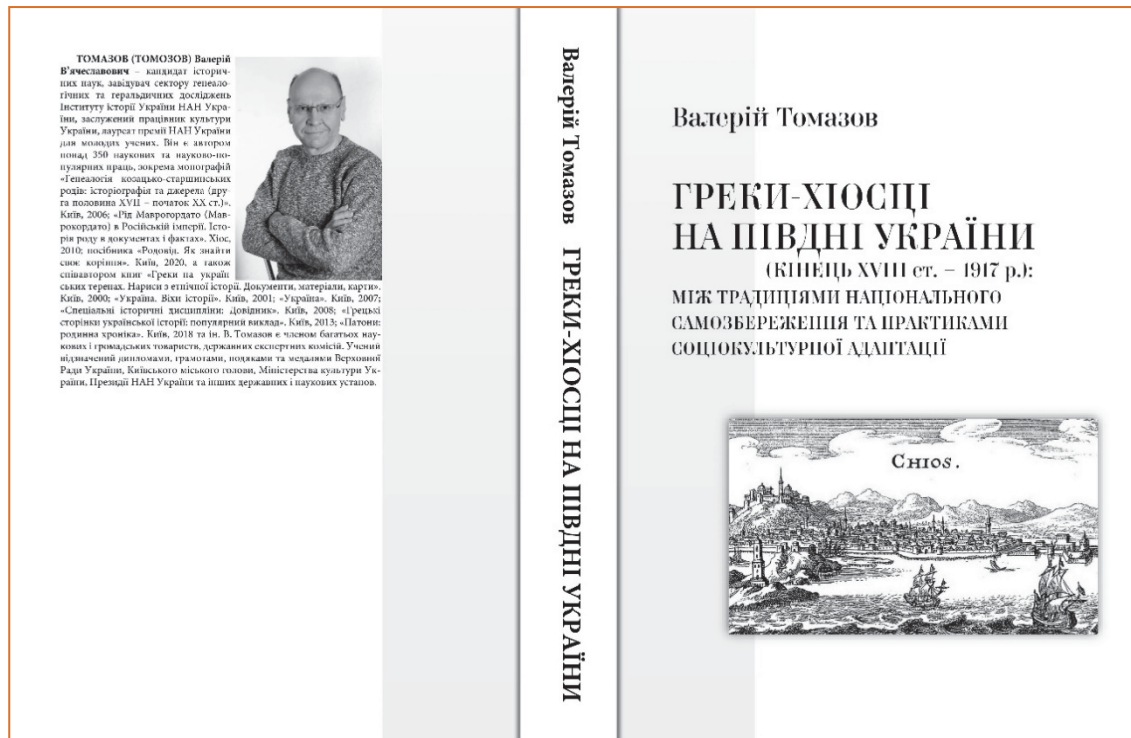
Лілія Білоусова
 Кандидат історичних наук
 Редактор ТРК “Град”
 Вул. Артилерійська, 1, Одеса, Україна
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1870-6776>

Ірена Гребцова
 Доктор історичних наук, професор
 Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
 Вул. Дворянська, 2, 65082, м. Одеса, Україна
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9905-2641>
 E-mail: isgrebtsova@gmail.com

Цитування: Білоусова Л., Гребцова І. Греки на теренах нової Батьківщини [Рец.: Рецензія на монографію В. В. Томазова «Греки-хіосці на півдні України (кінець XVIII ст. – 1917): між традиціями національного самозбереження і практиками соціокультурної адаптації». Київ: НАН України, Інститут історії України, 2020. 354 с.]. *Чорноморська минувшина: записки Відділу історії козацтва на півдні України*: зб. наук. пр. / за ред. В. А. Смоля. Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2021. Вип. 16. С. 138–142.

Отримано: 12.09.2021

Поява монографії київського історика Валерія В'ячеславовича Томазова “Греки-хіосці на півдні України. Кінець XVIII ст. – 1917 р.: між традиціями національного самозбереження та практиками соціокультурної адаптації” стала помітним явищем у науковому середовищі не тільки України і Греції, а й на широкому міжнародному просторі. Адже вона починалася саме як українсько-грецький проєкт із дослідження історії одного роду Маврокордато, розширившись до взаємозв'язку з низкою відомих аристократичних родів з острова Хіос, які відіграли суттєву роль в історії Південної України періоду входження цього регіону до складу Російської імперії.

Робота вписується в актуальні міжнародні тренди, коли увага до історії персони, родини, дружнього оточення є важливим інструментом дослідження епохи та історичних подій. Варто зазначити, що автор монографії – старший науковий співробітник, завідувач сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України, заслужений працівник культури України – давно працює в царині історії і генеалогії і є знаним у світі спеціалістом. Що ж до теми нового видання, то її дослідження було розпочато у 2002 році з родини Маврокордато в рамках науково-видавничого проєкту, ініційованого Президентом Грецько-Української Палати (м. Пірей) Іоаннісом Поліхронопулосом. Планувалося дослідити 12 родів з Хіосу, пов'язаних з історією Російської імперії. В рамках цього проєкту вдалося реалізувати три видання – про сімейства Родоканакі К. Авгітідіса (2004 р.), Петрококкіно Л. Білоусової (2007 р.) і Маврокордато В. Томазова (2010 р.), які були опубліковані хіоським видавництвом Алфа Пі грецькою мовою. Накопичені матеріали дозволили В. В. Томазову продовжити самостійне дослідження упродовж наступних років на значно ширшій джерельній базі, що мало результатом вихід з друку нової оригінальної праці українською мовою та захист дисертації на отримання наукового ступеня доктора історичних наук.

Монографія вдало структурована. У розділі “Введення до проблематики історико-просопографічної студії” автор зробив детальний аналіз історіографії проблеми та джерельної бази дослідження. Науковець характеризує два основні напрями просопографії, які він вдало поєднує у роботі – Life History як вивчення соціальних, професійних, етнонаціональних груп та Family History – родинну історію. В. Томазов широко використовує актуальні дослідження істориків, генеалогів, краєзнавців України, Греції, Великобританії, Франції, Індії, США,

Молдови, Росії. Зокрема, він всебічно аналізує одну з фундаментальних праць грецького історика-хіосця Ф. Аргенті з історії аристократичних родів Хіоса і таким чином малознайома вітчизняним історикам монографія стає ключовим матеріалом для розвитку цієї тематики на базі вже українських джерел.

Джерельна база монографії В. В. Томазова вирізняється різноманітністю і цілком репрезентативна. Автором використані матеріали Архіву міської центральної бібліотеки Хіоса «Кораїс», Державного архіву Одеської області, Національного архіву Республіки Молдова, Російського державного історичного архіву Військово-Морського Флоту, Російського державного історичного архіву, Центрального державного історичного архіву Санкт-Петербурга та ін. До масиву джерел входить офіційна документація державних і громадських установ, церковні метричні актові записи, мемуари, періодика.

Розділ «Князі Маврокордато» присвячено одній з найвідоміших аристократичних родин, тісно пов'язаних з історією Молдови і Валахії, серед яких були господарі цих князівств. Наступний розділ «Греки-хіосці – представники фінансової аристократії» висвітлює історію конкретних сімей. У фокусі уваги науковця опинилися вісім (а фактично дванадцять) родів з острова Хіос – це Маврогордато (гілки Лакана, Нікола, Скарлаті й Вітелла), Родоканакі, Раллі, Севастопуло, Скараманга, Каралі й Аверіно. Просопографія стала головним методологічним інструментом Валерія Томазова у реконструкції такого пласту історії як роль особистостей у формуванні та життєдіяльності грецької діаспори на теренах Російської імперії. Йдеться перш за все про українські чорноморсько-азовські портові міста Одесу, Миколаїв, Херсон, Бердянськ, Маріуполь, Керч, також нинішні російські міста Таганрог, Ростов-на-Дону та інші, в яких греки-хіосці здійснювали свою діяльність у різноманітних сферах.

Тема має багато вимірів як на мікрорівні, так і на рівні макроісторії. Адже за сімейними історіями і детальними генеалогічними дослідженнями проступають надзвичайно актуальні глобальні теми, такі як етнічні міграції, формування і розвиток мережі портів Чорноморсько-Середземноморського басейну, економічні зв'язки Причорноморського регіону з різними регіонами Російської імперії та країнами світу, історія грецької діаспори та вплив її лідерів на політичне, економічне та соціокультурне життя країн, які стали для них новою батьківщиною.

Дослідження охоплює понад сторічний період з кінця XVIII ст. до 1917 року. Для півдня України у складі Російської імперії – це період розширення території внаслідок російсько-турецьких воєн, освоєння новоприєднаних земель підданими імперії та іноземними колоністами, формування портів на Чорному морі, відміна кріпосного права і перехід від суто феодално-аграрної форми господарювання до капіталістично-підприємницької.

Для Греції – це особливий період, коли внаслідок Грецької революції і національно-визвольної війни 1821-1829 рр. народ скинув чотиривікове турецьке ярмо і відновив свою державність. Процес енозісу, поступового збирання грецьких земель і розширення території, охопив тривалий період і мав значний вплив на розвиток грецьких громад на теренах півдня України. Адже чимало грецьких підприємців повернулися на батьківщину, залишивши по собі започатковані ними ніші в таких галузях економіки, як судноплавство, торгівля, вантажоперевезення, торгові доми, будівництво тощо.

Кожна досліджена В. Томазовим родина – це історія сім'ї у чотирьох-п'яти поколіннях, які на певному часовому просторі здійснили свій важливий внесок у розвиток Причорноморського регіону. В економіці були традиційні для греків галузі – судноплавство, торгівля, банківська і страхова справа, будівництво громадських та житлових будинків, створення пароплавств, заводів і фабрик. Хіоські родини, пов'язані кривими узами і спільністю походження, створили потужні неформальні земляцтва у різних країнах Європи, які вирізнялися активною діяльністю на міжнародному рівні, високим фінансовим і соціальним станом. Ці переважно багаті родини мали значні матеріальні можливості і щире бажання вести широку благодійницьку діяльність – фінансували зведення грецьких церков, заснування грецьких освітніх закладів, діяльність чисельних громадських організацій.

Ґрунтовні висновки підбивають результати дослідження В. Томазова. Автором узагальнено характеризуються основні напрями економічної діяльності хіосців у Російській

імперії, зокрема, у Чорноморсько-Азовському регіоні; благодійна діяльність – допомога співвітчизникам під час Грецької національно-визвольної війни 1821-1829 рр., Східної (Кримської) війни 1853-1856 рр., Критського повстання 1897-1898 рр. тощо; адаптаційні процеси упродовж XIX – XX ст. на прикладі життя і діяльності нащадків перших греків-хіосців на півдні України, збереження греками-діаспорянами своїх національних традицій.

Генеалогічні таблиці, які є необхідною складовою такого роду досліджень, вдало конкретизують зміст монографії. Схематичні матеріали із зазначенням на підставі метричних книг точних дат народжень, шлюбів, смерті кожної особи дозволяють прозоро «побачити» зв'язки поколінь і родин хіосців та їх асиміляцію на теренах Російської імперії. Географічний та іменний покажчики логічно завершують видання В. В. Томазова.

Наостанок хотілося б детальніше зупинитися на такому аспекті дослідження, як місце Одеси у системі українсько-грецьких зв'язків, якому автор приділив особливу увагу. Що пов'язує Одесу і острів Хіос – один з найдавніших центрів Егейської культури і батьківщину Гомера? Острів з 1566 р. перебував у складі Османської імперії і лише у 1912 р. став територією Греції. Його грецьке православне населення фатально постраждало від османів у 1822 р. за підтримку Грецької революції: внаслідок кривавої Хіоської різанини із 155 тис. вціліло лише 2 тис. жителів, і острів на десятки років спустів. Вигнанці ж заснували хіоську діаспору у країнах Європи і США. Одним із найбільш привабливих регіонів для переселення хіосців став південь України, зокрема, Одеса.

Необхідно підкреслити, що дякуючи роботі В. В. Томазова, вписано нову цікаву сторінку в історію нашого міста. Адже роди Раллі, Родоканакі, Маврокордато, Маврогордато, Севастопуло, Аверіно (Авгеріно, Ав'еріно), Скараманга давно стали для Одеси «рідними», навіть культовими іменами, які сучасні одесити пам'ятають і дуже поважають. Саме в Одесі земляцтво хіосців тільки у першій третині XIX ст. налічувало понад чотири десятки сімей. Історія нагадує про себе примітними місцями, архітектурними об'єктами культурної спадщини, творами мистецтва та іншими знаками зв'язку між епохами. В Одесі одним з таких маркерів є велична чотириповерхова будівля з найбільшим у Європі балконом – будинок Матвія Маврокордато на вулиці Грецькій, 25, зведений 1905 р. за проєктом відомого українського архітектора Юрія Мелетійовича Дмитренка.

На вулиці Троїцькій, 37-а розташований ще один гарний будинок у грецькому стилі – пам'ятник історії та архітектури, на фасаді якого і досі знаходиться оригінальна мармурова дошка з грецькою назвою «ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΕΙΟΝ». Це будівля дівочого Родоканакіївського училища, заснованого у 1871 р. Федором Павловичем Родоканакі власним коштом. Училище побудували за проєктом архітектора-поляка Ф. В. Гонсіоровського, а у 1896 р. реконструювали за проєктом швейцарця-італійця О. Бернардацці. Училище діяло до 1914 року під патронатом королеви Греції Ольги Костянтинівни, великої княжни з дому Романових.

Будинки родини Раллі – це низка різноманітних будівель у центральній частині Одеси, якими володіли нащадки перших хіосців Раллі станом на 1900 рік за такими адресами: Думська площа, 2 (ріг Миколаївського бульвару і Театрального провулку, 2, С. І. Раллі); вул. Пушкінська, 7 (прибутковий будинок П. С. Раллі і С. І. Раллі, що збудований у 1907-1908 рр. В. І. Зуєвим, М. Ф. Безчастновим, Ф. Е. Кюнєром, пам'ятник історії і архітектури); вул. Софіївська, 23 (ріг вул. Кінної, 4, П. С. Раллі); вул. Дерibasівська, 9 (ріг вул. Рішельєвської, 5, С. І. Раллі); вул. Дерibasівська, 20 (ріг вул. Гаванної, 13, П. С. Раллі); вул. Ланжеронівська, 38 (ріг вул. Гаванної, 7, І. Раллі); вул. Єврейська, 24 (ріг вул. Рішельєвської, 26, брати Раллі); вул. Троїцька, 43 (ріг Олександрівського проспекту, 25, П. С. Раллі); вул. Маразліївська, 32 (ріг Сабанського пров., 1, С. І. Раллі); вул. Канатна, 23 (ріг Сабанського пров., 3, С. І. Раллі).

Радували око одеситів і будинки Севастопуло, зокрема, на вул. Базарній, 44 (не зберігся) та на вул. Катерининській, 19 (пам'ятник історії і архітектури, зведений у 1911-1912 рр. за проєктом архітектора В. І. Прохаски на місці двоповерхового будинку Маврогордато). В цій родині чимало відомих особистостей. Так, син попечителя Одеського комерційного училища Марка Євстратійовича Севастопуло і його дружини Ерато Матвіївни (уродженої Маврогордато) – Матвій Маркович Севастопуло – став дипломатом. Його кар'єра просувалася

по висхідній: на державну службу вступив у 1888 р., в 1895-му служив при місії в Нідерландах, далі другим секретарем місій в Румунії (1898) і Бельгії (1900), другим (1904) і першим (1908) секретарем посольства у Великобританії, у 1913 р. став дійсним статським радником, камергером, у 1913-1917 рр. служив радником посольства у Франції (з травня 1917 р. – повіреним у справах, звільнений з посади наказом народного комісара зовнішніх справ Л. Д. Троцького 26 листопада 1917 р.).

Ці та інші численні приклади показують, що історія залишається тією благодатною наукою, яка призначена надавати суспільству достовірну інформацію про людей, їх діяння, причинно-наслідкові зв'язки між їхніми вчинками в історичній ретроспективі і про суспільство в цілому від минулого до сьогодення. Саме таку наукову працю суспільство отримало від доктора історичних наук Валерія Томазова. Завдяки таким просопографічним дослідженням історія України стає ваговою частиною історії Греції, Османської імперії, Російської імперії та інших країн, з якими були тісно пов'язані родини хіосців.